

TURISTIČKA KONTEKSTUALIZACIJA HRVATSKIH SVJETIONIKA

DUJE DOROTKA

Etnografski muzej Split

Iza Vestibula 4

HR-21000 Split

duje.dorotka@gmail.com

UDK 379.8:910.4

Pregledni članak

Review

Primljeno/Received: 12.06.2018.

Prihvaćeno/Accepted: 4.07.2018.

U radu se tematizira fenomen turističkog iznajmljivanja svjetionika istočne obale Jadrana u kontekstu dva stoljeća duge povijesti ovdašnje svjetioničarske službe. Pritom je kao ključan element u ovom procesu predstavljena „otočnost“ svjetionika, odnosno sposobnost da posluži kao platforma za prikupljanje metaforičkih značenja koja se turistima ispoljavaju u realnom prostoru svjetionika. Prvi, faktografski dio rada odnosi se na povijesni kontekst izgradnje svjetionika i organiziranja svjetioničarske službe od njenog uspostavljanja do danas, a u drugom dijelu fenomenu turističkog iznajmljivanja svjetionika pristupa se unutar teorijskog okvira studija otočnosti.

Ključne riječi: *otočnost, svjetionik, turizam*

Uvod

„Prvo je to nekakva osama... Onda je taj neki romantični aspekt svjetla. Kažemo, uvijek bi svjetlo, tako počne. Tako to ljudi nekako doživljavaju. Nema svjetla, potpuni mrak, i onda odjednom svjetlo. U tom ima nešto mitsko, romantično... Nešto iznad, čak religiozno bi se moglo reći...“¹

Intenzitet simboličkog naboja Jadranskih svjetionika, pažljivo prepoznat u navedenom citatu, kroz povijest je posvjedočen brojnim legendama i pričama koje se vezuju uz ova kamena zdanja i njihove stanovnike, ali u novije vrijeme i turističkim uspjesima svjetioničarskih apartmana. Da je svjetionik po mnogočemu drugačije, odnosno *Drugo* mjesto od svakodnevice nije teško za prihvatiti. Ekstremna izolacija, samodostatnost i osamljenost poslovično se uzimaju kao glavne odrednice svjetioničarskog ambijenta, a upravo u ovome leži ključ turističke kompatibilnosti svjetionika. Turizam, kao izrazito prostorni fenomen, uvijek je u potrazi za novim, „egzotičnim“, Drugim

¹ Kazivač H.M.

destinacijama. Svjetionik, koji je po svojoj biti drugačije mjesto izvrsno se uklapa u ovu koncepciju.

Cilj ovoga rada je pokušaj da se fenomenu turističkog iznajmljivanja svjetionika pristupi unutar okvira *studija otočnosti*, relativno mlade interpretativne discipline nastale u ozračju postkolonijalnih studija, usmjerene na proučavanje specifičnosti života na otoku s naglaskom na ispitivanju složenih relacijskih opcija između otoka i kopna. Ideje o semantici, simbolici i metaforama otoka nastale unutar ovog pravca pokazale su se kompatibilne i vrlo korisne prilikom promišljanja o svjetionicima u turizmu. Predstavljanje svjetionika kao izrazito *otočnog* mjesta, međutim, neće biti moguće bez osvrta na čitavu povijest svjetionika i svjetioničarske službe na istočnom Jadranu, posebice na živote i zaduženja njihovih „izvornih“ stanovnika, svjetioničara. Promjene vezane uz modernizaciju ovog zanimanja kroz proteklih dvjesto godina pritom su sažete u tri općenite faze: prva do automatizacije svjetala, druga od automatizacije do početaka turističkog iznajmljivanja, i treća od početaka turizma na svjetionicima do danas. Pritom je za pisanje teksta zbog vrlo specifičnog terena i manjka sudioničkih situacija iznimno korisna bila nedavno objavljena monografija Jurice Gašpara *Legende svjetla: priče hrvatskih svjetionika i njihovih duša – svjetioničara*, knjiga s izraženim etnografskim elementom koja osim narativa o povijesti Jadranskih svjetionika objedinjuje i intervjue s velikim brojem svjetioničara. Osim ovoga, za potrebe pisanja teksta proveden je i jedan dubinski, polustrukturirani intervju s voditeljem Odjela za turizam tvrtke Plovput d.o.o. koji mi je ustupio svoje vrijeme i poslužio kao vrijedan izvor informacija.

Kratka povijest svjetioničarske službe na istočnom Jadranu

Zanimljiva slučajna okolnost pisanja ovog teksta jest da će se njegovo objavljivanje odviti u godini obilježavanja dvostruke obljetnice vezane uz svjetioničarstvo. Prva, u širem kontekstu svakako i važnija, jest dvjestoti rođendan najstarijeg hrvatskog svjetionika, istarske Savudrije. Druga obljetnica, ne manje važna za ovaj tekst, odnosi se na punih dvadeset godina od početaka turističkih aktivnosti na hrvatskim svjetionicima.

Datum koji se vezuje uz početke svjetioničarstva na istočnom Jadranu jest 17. travnja 1818. kada car Franjo I. u pratnji delegacije austrijskih dužnosnika svjedoči paljenju prvog netom dovršenog svjetionika ove strane Jadrana. Bio je ovo simboličan čin kojim je započeta sustavna izgradnja objekata svjetlosne

signalizacije za pomorski promet na Jadranu koja će trajati više od pola stoljeća², a čiji će rezultat do 1899. biti mreža od 65³ pomorskih svjetala koja osiguravaju sigurno prometovanje ustaljenim pomorskim rutama po noći i u uvjetima smanjene vidljivosti. Uz današnju navigacijsku tehnologiju, teško je u pravom smislu pojmiti značaj ovog pothvata za razvoj pomorstva, trgovine i drugih gospodarskih grana koje su u ovom vremenu ovisile o brodskom prometu. *Terra nauta*, do tada samo iznimno oplovljavana noću, sada je dobila svoje „oči“ – svjetionike koji osiguravaju koridore sigurne plovidbe u gotovo svim uvjetima vidljivosti.

Od svojih početaka pa sve do kraja 1970-ih godina svjetionici su kao izvor svjetla koristili plamenike na plin ili tekuća goriva koji su bili smješteni unutar optičkog sustava izrađenog od kristala⁴ koji pojačavaju domet svjetla. Ovaj uređaj je bio pokretan i spojen sa satnim mehanizmom s utegom. Navijanjem uređaja uteg se podigne do vrha kule svjetionika nakon čega polako počne padati, pri čemu svojom masom vrti optički mehanizam. Ljudska prisutnost, dakle, bila je neophodna za normalno funkcioniranje svjetionika, pa s počecima izgradnje ovih monumentalnih objekata počinje i era jednog potpuno novog zanimanja na našem području – svjetioničara.

Svjetioničarska služba u početku je organizirana od strane austrijske *Centralne pomorske vlasti* u Trstu, zatim je raspadom Austrougarske prepuštena *Pomorskoj oblasti* u Bakru kraljevine Jugoslavije, koja 1924. prelazi u Split pod nazivom *Direkcija pomorskog saobraćaja*, pravni prethodnik današnje tvrtke *Plovput d.o.o.*

Od uspostavljanja svjetioničarske službe gradnjom prvih svjetionika, pa sve do polovice prošlog stoljeća ovaj posao nije se značajno mijenjao. *Nažigači*, kako ih se često nazivalo⁵, bili su zaduženi za održavanje svjetla i svjetioničarske zgrade. Ovo je podrazumijevalo redovito navijanje utega svjetionika, vođenje svjetioničarskog dnevnika, sanaciju manjih kvarova i hitno

² Posljednji u nizu izgrađenih austrijskih svjetionika su Sestrice Rivanjske u blizini Zadra, iz 1899.

³ Do danas ih je opstalo 48

⁴ Na većini opstalih svjetionika još su originalni kristali koje je kupila Austrija. Kristali su ujedno bili i najskuplji dio čitavog svjetionika. Na nekoliko lokacija diljem Jadrana postoje priče o ljudima koji su tijekom ratova skrivali i zakopavali kristale kako nebi bili uništeni u bombardiranjima.

⁵ Usp. Gašpar 2017:205

prijavljivanje većih, kao i spremno reagiranje u slučaju nasukavanja brodova. Budući je uteg trebalo navijati i po nekoliko puta tijekom večeri, bilo je neophodno da svjetioničari budu trajno naseljeni na svojem radnom mjestu, zajedno s obiteljima. Na svakom je pučinskom svjetioniku u pravilu bilo po nekoliko obitelji svjetioničara koji su se izmjenjivali u dežurstvima, i sačinjavali *posadu*⁶ svjetionika, dok je na onim bližima nekad bila dovoljna jedna svjetioničarska obitelj. Sve do kraja prošlog stoljeća jedan od uvjeta za dobivanje posla svjetioničara bio je i riješen bračni status. Ovo pravilo donekle je ublažavalo temeljni problem ovog posla – izoliranost i odsječenost od ostatka svijeta, i omogućavalo svjetioničaru da i u ovako ekstremnim uvjetima rada ima obitelj i dom. Međutim, generiralo je i neke nove probleme, ponajviše vezane uz školovanje djece⁷. Ovome se u kasnijim desetljećima doskočilo tako da su svjetioničari bili raspoređivani po radnim mjestima s obzirom na dob djece – dok su djeca mala obitelj može biti na nekom od obodnih svjetionika, no kad djeca stasaju za školu slijedi premještaj na neki bliži. Na ovaj način pazilo se da svjetioničarska obitelj bude što je duže moguće na okupu, iako je razdvajanje u nekim slučajevima bilo neizbježno.

Kriteriji o tome tko sve može postati svjetioničarem također su se mijenjali kroz povijest službe. Austrija je, kao i prva Jugoslavija, uglavnom preferirala ljude s mora za ovaj posao. Vođeni pretpostavkom da rođeni na moru bolje poznaju njegovu prirodu od kontinentalaca, ovi su poslovi u počecima uglavnom dodjeljivani otočanima. Socijalistička Jugoslavija imala je bitno drugačiji pristup. U ovom razdoblju dominantna premisa bila je da svjetioničar mora službovati što je dalje moguće od svog rodnog mjesta kako bi se smanjila mogućnost zanemarivanja posla.

„U (socijalističkoj op.a.) Jugoslaviji je prevladavalo neko mišljenje da nije dobro da to rade otočani jer se oni onda više bave

⁶ Termin *posada* koristi se za svjetioničarsku družinu koja boravi na svjetioniku. Život svjetioničara često je uspoređivan sa životom pomorca zbog sličnosti posla u smislu izdvojenosti, ali i sličnog ambijenta u kojem borave. Također, svjetioničari se često biraju iz redova bivših pomoraca i ljudi slične struke. Postoji i poseban vid povezanosti između pomoraca i svjetioničara koji se i danas očrtava u nekim elementima pomorskog folkloru (primjerice, čest je običaj da brod potrubi kad prođe kraj svjetionika – makar u njemu ne bilo nikog).

⁷ Upućuje na ovo i podatak da je 1911. predsjednik austrijskog Lloyda Julij Singer Pomorskoj vladi u Trstu dao donaciju od 10.000 kruna „u svrhu pomoći u obrazovanju djece svjetioničara jer su ona, stjecajem životnih okolnosti na izoliranim mjestima, ostala bez mogućnosti školovanja“ (Gašpar 2017:182)

ribarenjem, bježanjem doma i slično, a kad je neki kontinentalac onda je on tamo i bolje radi. Mi smo imali, i imamo još uvijek, nekoliko Slavonaca koji su se pokazali kao jako dobri, dapače odlični svjetioničari, i oni su primljeni još u bivšoj državi. Danas ipak gledamo, kao nekad, da su bliže, najviše zbog troškova i smjenskog rada⁸“.

Prve osjetne promjene u svjetioničarskoj profesiji nastupaju pedesetih godina prošlog stoljeća. U ovom desetljeću na sve se udaljene svjetionike uvodi radio veza radi lakše komunikacije s kopnom i brodovima, uvode se i motorni čamci radi lakše opskrbe, ali se i svjetioničarski domovi bolje opremaju (usp. Gašpar 2017:204). Iako nove mjere nisu bitno izmijenile način funkcioniranja i rada na svjetioniku, svakako su podigle kvalitetu života. Prve prave, strukturne izmjene u gospodarenju svjetionicima i organizaciji svjetioničarske službe nastupaju početkom sedamdesetih godina kada se na svjetionike umjesto dotadašnjih uređaja na navijanje počinju postavljati automatizirani mehanizmi paljenja i gašenja svjetla i okretanja optičkog sustava. Ova nova tehnološka rješenja dovela su do toga da je u narednom desetljeću na velikom broju svjetionika čovjek postao suvišan – barem u smislu čuvara svjetla. Svjetionici koji su dovoljno blizu da ih u slučaju eventualnog kvara mogu brzo sanirati i ekipe s kopna, a nisu u zonama pojačanog broskog prometa, ostati će napušteni. Ovi drugi, obodni svjetionici poput Sušca ili Palagruže, ili pak oni na kojima je zbog drugih logističkih i organizacijskih razloga i danas posada neophodna, osamdesetih godina dobivaju nov način organizacije. Obiteljski život zamijenjen je radom u smjenama, principom koji je održan do danas. Svjetioničari rade uglavnom sami⁹ u smjenama po petnaest ili trideset dana, nakon čega dolazi drugi kolega¹⁰. Svjetioničareva obitelj, nekad neophodna kako za dobivanje posla svjetioničara tako i za normalno funkcioniranje života na svjetioniku, danas uglavnom dolazi samo turistički u ljetnim mjesecima. Ključna promjena, koju je potrebno istaknuti, je da u ovom razdoblju svjetionik prestaje biti *dom* svjetioničara i njegove obitelji, a postaje *radno mjesto* pojedinca. Danas, od sveukupno

⁸ Kazivač H.M.

⁹ Na Sušcu i Palagruži ih bude po dvoje u smjeni

¹⁰ Duljina trajanja smjene, međutim, nikada nije fiksno određena jer transfer svjetioničara ovisi o uvjetima na moru.

48 hrvatskih svjetionika kojima raspolaže tvrtka *Plovput d.o.o.* na njih 17 je prisutna svjetioničarska posada.

Drugi val promjena u svjetioničarskom zanimanju nastupa s početkom ovog stoljeća. Razdoblje je to u kojem se gospodarstvo primorskih krajeva Hrvatske sve više okreće obnovi i daljnjem razvitku turističkih potencijala priobalja, trenda koji nije zaobišao ni upravljanje svjetionicima. 18. prosinca 1998. godine Vlada Republike Hrvatske donosi Zaključak kojim se Plovputu d.o.o. Split daje suglasnost da svjetioničarske zgrade koristi u turističke svrhe. Na osnovu ovoga Zaključka, Plovput sljedeće godine pokreće projekt komercijalizacije svjetioničarskih zgrada pod nazivom *Kamena svjetla*. „Projekt se temelji na pozitivnim iskustvima očuvanja svjetionika, integraciji ekologije i turizma, s obzirom na to da klimatološke i kulturološke karakteristike istočnog dijela Jadrana pružaju izvanredne uvjete.“ (Perišić et. al. 2010:474). Budući je nakon automatizacije velik broj svjetionika ostao bez svjetioničara, a oni su osim dužnosti čuvara svjetla bili ujedno i domari odgovorni za očuvanje zgrade i okoliša, većina njih bili su u dosta lošem stanju. Glavni cilj navedenog projekta bio je obnova i sanacija zapuštenih svjetioničarskih zdanja kroz komercijalizaciju svjetionika iznajmljivanjem njihovih smještajnih kapaciteta. Drugim riječima, bio je to „složen investicijski proces s ciljem osiguranja prisutnosti čovjeka na svjetionicima“ (Šerić 2004:4). Danas se ova praksa stavljanja svjetionika u turističke svrhe odvija na dvije odvojene razine. Prva je sistem koncesija koje Plovput dodjeljuje zainteresiranim ponuđačima na razdoblje od deset godina, a koji se obvezuju da će u tom razdoblju sanirati i održavati zgradu, te je koristiti isključivo u uslužne, tj. turističke svrhe. U trenutku pisanja teksta, 15 svjetionika je dano na korištenje privatnim investitorima, a još su za njih desetak oglašeni natječaji na stranicama tvrtke. Drugi je model turističko iznajmljivanje svjetionika kojima raspolaže direktno Plovput. Od jedanaest svjetionika koji se iznajmljuju na ovaj način njih dva su bez posade, dok na preostalih devet turisti borave zajedno sa svjetioničarima.

Implikacije ove komercijalizacije svjetioničarskih zgrada i promjene koje ona donosi očituju se na barem dva nivoa. U pogledu upravljanja i gospodarenja svjetionicima, moguće je govoriti o *demokratizaciji* pristupa pošto su do tad svjetioničarske zgrade bile dostupne samo svjetioničarima, a svima drugima samo u slučaju iznimne potrebe (nasukavanja, problema na moru) ili uz prethodno odobrenje. Kako su svjetionici u pravilu

locirani na isturenim rtovima i otočićima, njihova taktička vrijednost često je smatrana važnom za očuvanje teritorijalnog integriteta država koje su njima gospodarile, pa je i pristup ovim objektima bio strogo reguliran. Iako su svjetionici istočnog Jadrana od svojih početaka bili uspostavljeni kao javni, odnosno civilni objekti¹¹, svjetioničare se osim čuvara svjetla smatralo i svojevrsnim čuvarima državnih granica. Ne treba stoga čuditi da je, primjerice, sve do devedesetih godina dvadesetog stoljeća vatreno oružje bilo sastavni dio osnovne svjetioničarske opreme, i da ga je svjetioničar bio ovlašten koristiti u slučaju da neki nenajavljeni gost nakon upozorenja odbije otići sa svjetionika. Danas se, s druge strane, na svjetionik može iskrcati bilo tko, uz uvjet da prethodno plati propisane naknade za najam apartmana. Drugi vid promjena koje komercijalizacija dovodi na svjetionike odnosi se na transformaciju samog svjetioničarskog zanimanja. Svjetioničar, nekad ekskluzivni stanovnik svjetionika zadužen za održavanje svjetla i zgrade, sada postaje i djelatnik u turizmu. Na devet svjetionika s posadom koji se iznajmljuju turistima svjetioničari su ujedno i turistički djelatnici zaduženi za čišćenje, pospremanje i pripremanje apartmana, za što su i dodatno plaćeni. Interakcija s turistima, kao ni drugi uslužni poslovi (pripremanje jela, ribolov, animiranje...) od svjetioničara se u ovom slučaju ne očekuju, ali su mogući.

2. Život na svjetioniku: dva aspekta samoće

Život u izolaciji i izražen odnos spram samoće nedvojbeno su glavne distinktivne karakteristike boravka na svjetioniku. Bilo da je riječ o nekadašnjim čitavim svjetioničarskim obiteljima, današnjim svjetioničarima pojedincima, ili turistima koji posjećuju svjetionike u ljetnim mjesecima, osamljenost i potreba za samoodrživosti i samodostatnosti koju ona generira glavni su čimbenici u stvaranju ambijenta svjetionika. Čitava povijest svjetioničarske službe istočnog Jadrana vrti se oko pitanja kako u uvjetima ekstremne izolacije osigurati život dostojan čovjeka. Pa ipak, svjetioničara nikada nije nedostajalo, a u novije vrijeme interes za ovaj posao je u porastu.

¹¹ Različito, primjerice, od talijanskog modela prema kojem su svi svjetionici vojni objekti

„To je zanimanje danas toliko atraktivno... Imamo hrpu molbi trenutno. Ne znam, ljudi valjda vide neki romantični aspekt toga, tako da je to mjesto strašno traženo¹².“

Nepodudaranje uvriježene predodžbe o teškom i samotnom životu svjetioničara i činjenice da je posao jako tražen može se donekle objasniti različitim aspektima samoće na koje se oslanjaju. U misaonim okvirima Zapada, dva najučestalija modela promišljanja o samoći vezuju se uz tumačenja samoće kao *slobode*, odnosno kao *kazne*. Govoreći o njenoj ulozi u odnosima moći, Richard Sennett tako razlikuje dva osnovna tipa samoće (*solitude*). Prvi je samoća nametnuta izvana, samoća *anomie*, koja se obično provodi kao kazna. Egzili, protjerivanja, osude na život u periferijama neki su od povijesnih primjera ove vrste samoće. Drugi tip je subverzivna samoća pojedinca koja stvara *homme revolte*. Ovo je neobuzdana samoća pustinjaka, umjetnika, zanesenjaka, revolucionara koji se moraju odmaknuti od svakodnevice društvenih odnosa kako bi ostvarili svoj cilj u potpunoj slobodi (usp. Sennet i Foucault 1981:4)

Samoća svjetioničara ne može se u strogom smislu podvući ni pod jednu od navedenih kategorija. Kazna ne može biti, pošto je za obavljanje svoje dužnosti plaćen. Slobodan, s druge strane, također nije pošto je odgovoran za obavljanje čitavog niza svjetioničarskih dnevnih dužnosti. Pa ipak, velik broj svjetioničarskih iskustava prikupljenih u *Legendama svjetla* sugeriraju da samoća svjetioničara sadrži elemente obiju navedenih kategorija.

„Teško je biti sam, osobito zimi. Supruga mi dođe kad djeci završi nastava u srpnju i kolovozu, a ponekad tako dođu i djeca. Zimi je najteže. 15 dana je puno. Ma i 2-3 dana u takvim okolnostima jednostavno treba psihički izdržati. Kad oni odu, eh, kad odu, onda je teško biti 'muškarac'. Emocije te jednostavno svladaju.“ (Gašpar 2017:110)

„Kad je prošao jedan turist koji je htio pristati s brodom, razveselio sam se i krenuo prema njemu jer ću napokon s nekim razgovarati. No kako se nije uspio kvalitetno usidriti, okrenuo se i otišao. Ja sam ostao razočaran.“ (ibid. 111)

„Živiš sam. Jedna prednost je što te nitko ne ljuti. Nema stresa, nemaš na koga vikati jer te nema tko iznervirati. Radiš što te volja, nema onih klasičnih obiteljskih prepucavanja kao kad te

¹² Kazivač H.M.

djeca pitaju novac za izlazak. Zatvoren si od sviju i živiš samo u svom svijetu“ (ibid. 110)

„Najteže je bilo navići se na samoću, ali i to s vremenom dođe kao blagoslov jer nemate potrebu nekom se opravdavati i sami organizirate svoje vrijeme.“ (ibid. 112)

Samoća svjetioničara nadilazi navedene kategorije samoće kao *kazne* i *slobode*, iako svako od kazivanja četvorice svjetioničara sadrži tragove barem jedne od njih. Zaokret od samotnjačke tuge iz prvog kazivanja, do samoće kao blagoslova iz zadnjeg slikovit je primjer različitog vrednovanja sličnih sudbina. Riječ je o tome da svjetioničarstvo, kao poziv, izmiče okvirima odnosa moći o kojima piše Sennett. Svjetioničar na svjetionik ne dolazi pod prisilom, niti je meditacija u samoći glavni razlog njegova dolaska. On je plaćeni državni službenik čiji je posao održavanje svjetioničarske infrastrukture, a taj posao je samotan. Ovo je vrlo specifična pozicija u kojoj je pojedinac slobodan stvoriti vlastitu sliku o sebi i svom pozivu, o svojoj samoći, i prema vlastitom iskustvu dati joj vrijednosni predznak. Ovo će tumačenje, međutim, rijetko biti pravolinijsko i strogo definirano kao „dobro“ ili „loše“. Svi intervjuirani svjetioničari u knjizi Jurice Gašpara, očekivano, navode niz pozitivnih, kao i negativnih strana samoće na svjetioniku.

Situacija je bitno drugačija s povremenim posjetiteljima svjetionika. Iako turisti za vrijeme svojeg boravka donekle participiraju u svjetioničarskoj osamljenosti, ona je za njih drugačije iskustvo.

„Mi smo to koncipirali tako da turisti budu što manje ometani. Oni će doći na svjetionik, svjetioničar će ih prijaviti, objasniti im ukratko, sve te informacije su tamo dostupne. A onda oni imaju interakciju sa svjetioničarem prema vlastitom nahođenju. Neki se samo jave pa hoće bit sami, neki su stalno kod svjetioničara, dosta je to individualno...“¹³

Iznajmljivanje svjetionika, dakle, mnogo je više od najma apartmana za smještaj. To je ujedno i najam *samoće*, privatnosti, pozitivne isplanirane izolacije koja u kontekstu zasićenog turističkog tržišta postaje vrlo atraktivna. Ova je situacija vrlo precizno prepoznata od uprave Plovdputa, pa gosti na svjetioniku biraju intenzitet i vrijeme trajanja svoje samoće prema vlastitim preferencijama. Za očekivati je da će u ovom smislu prevladavati pozitivni doživljaji osamljenosti vrlo slični Sennetovoj

¹³ Kazivač H.M.

slobodnjačkoj samoći, no uz jednu bitnu razliku. Samoća zanesenjaka, pjesnika, i revolucionara uvijek je *instrumentalna*, odnosno ima svoj krajnji cilj van pojedinca koji je proživljava. Samoća gosta na svjetioniku, s druge strane, autocentrična je i terapijska.

Ove romantične vizije svjetionika kao mjesta samoće, intime i privatnosti nanovo su aktualizirane stavljanjem ovih objekata u turističku funkciju, no nisu nikakva novost. Legende o svjetionicima kao skrivenim ljubavnim gnijezdima stare su gotovo jednako koliko i same svjetioničarske zgrade na našoj obali. Najpoznatija među njima je ona o austrijskom grofu Metternichu koji je, prema priči, dao sagraditi svjetionik Savudriju kako bi u njemu daleko od očiju javnosti mogao ljubovati sa svojom tajnom odabranicom, lokalnom djevojkom plemenitaškog porijekla. Priča završava tragično, pošto djevojka baš u godini kada je svjetionik dovršen obolijeva i umire od upale pluća.

Svjetionici, naročito oni smješteni na izoliranim hridima i otočićima, oduvijek su bili mjesta projekcija različitih idealiziranih predodžbi o životu na pustom otoku, daleko od pogleda i zadiranja javnosti, mjesta izuzetih od inhibicija i ogoljenih od društvenih normi, savršenih za odmor i zdrav život.

Otočnost svjetionika

Odavno prepoznat turistički potencijal hrvatskog priobalja danas je vjerojatno na vrhuncu svoje eksploatacije. Sezonski rekordi obarani iz godine u godinu velikim se dijelom oslanjaju na trenutno nestabilnu političku situaciju bliskih turističkih konkurenata, ali i na sve bolju organizaciju i svestraniju ponudu domaćih turističkih usluga i proizvoda. Da je hrvatsko gospodarstvo danas gotovo nemoguće zamisliti bez prihoda od turizma svjedoči i podatak da je Hrvatska od 2016. godine sa stopom od 18% udjela prihoda od turizma u BDP-u vodeća zemlja u Europi prema važnosti koju ova grana ima za nacionalno gospodarstvo¹⁴. Stavimo li se u svjetske okvire, tek je desetak zemalja ovisnije o turizmu od Hrvatske¹⁵. Ono što je pritom zanimljivo jest da se pri vrhu ove ljestvice država ovisnih o turizmu Hrvatska nalazi uglavnom sa malim otočnim državicama

¹⁴ <https://www.jutarnji.hr/biznis/financije-i-trzista/hrvatska-je-svjetski-rekorder-po-udjelu-turizma-u-bdp-u.-evo-zasto-to-nije-dobro/4708379/>

¹⁵ <https://knoema.com/atlas/topics/Tourism/Travel-and-Tourism-Total-Contribution-to-GDP/Contribution-of-travel-and-tourism-to-GDP-percent-of-GDP>

– Sejšelima, Maldivima, Bahamima, Barbadosom ... Nije pretjerano reći da su i u hrvatskom slučaju priobalje i otoci glavni katalizator razvoja turizma. Unatoč brojnim ljepotama i turističkim atrakcijama lociranim u drugim dijelovima zemlje, nacionalnim parkovima, arheološkim nalazištima, arhitektonskim povijesnim dostignućima koji se uglavnom tek u novije vrijeme nastoje etablirati kao destinacije turizma, otoci i priobalje i dalje ostaju glavna meta posjetioca iz čitavog svijeta koji već niz godina svakog ljeta dolaze u sve većem broju.

Doajen otočnih studija, Godfrey Baldacchino smatra da „suvremena opijajuća ‘privlačnost’ ili ‘fascinantnost’... otoka uvelike proizlazi iz činjenice da otoci ostavljaju dojam *tabulae rasae*, potencijalnih laboratorija u kojima bi se mogao provesti bilo koji ljudski projekt... Čini se da insularnost priziva specifičnost, veću prilagodljivost, manje inhibicije i temeljitiju kontrolu međuvarijabli koje zatim s većom vjerojatnošću jamče uspješne ishode“. (Baldacchino 2006:5)

Riječ je, dakle, o tome da ova naizgled univerzalna fascinacija otocima ne počiva na svojstvima niti jednog pojedinog otoka, već je tipski određena i prije promišljanja o ijednom konkretnom lokalitetu. „otoci nisu statični, zadani entiteti: oni nisu ‘zatečeni’ nego su ‘načinjeni’“ (Baldacchino i Clark: 2013:130)

Suvremena opčinjenost otocima, smatra Cohen, ukorijenjena je duboko u judeo-kršćanskoj tradiciji. Vjerovanje da se izgubljeni zemaljski raj nalazi na nekom udaljenom otoku, „izoliran od ostatka svijeta gotovo nesavladivom barijerom“ (Cohen 2017:9) bilo je vrlo aktualno u vremenu otkrivanja Novog svijeta. Istraživači nepoznatih mora koji su po povratku sa svojih putovanja izvještavali o iskustvima s neobičnim novim zemljama i ljudima nerijetko su tumačili svoje pomorske podvige kao otkrivanje rajskih zemalja. Kristofor Kolumbo tako po povratku sa svojeg trećeg putovanja, koje se velikim dijelom odvijalo upravo u Karipskom moru prepunom otoka i otočića različitih veličina, vladaru Ivanu drugom piše da je „dosegao vanjsko područje zemaljskog raja“ (ibid. 13).

Ova vjerovanja o nepristupačnom mitskom otočnom raj u vremenom su ustupila mjesto predodžbama o malim, udaljenim i izoliranim otočićima poput Havaja, Tahitija, Karipskih otoka i sl. kao *dostupnim* zemaljskim rajevima. „Pojednostavljene, kulturalno-uniformirane slike mjesta nalik na raj projicirane na male tropske otoke, postale su u vremenu poslije Drugog svjetskog rata mamac koji je privlačio sve više i više hedonista na

odmoru i s vremenom transformirao otoke u komodificirane objekte za konzumaciju od strane zapadnih turista“. (ibid. 14)

Povezanost otoka i turizma, dakle, posredna je i velikim dijelom utemeljena na *metafori* otoka kao raja koja svoje korijene ima u razvoju Zapadne misli. Ovo međudjelovanje konkretnih otoka i metafora kojima se oni reprezentiraju jedna je od ključnih tema unutar discipline otočnih studija. Autori poput Baldacchina, Haya, Cohena, Mince i dr. svojim tekstovima naglašavaju implikacije stvaranja „rajskih“ turističkih hit-destinacija na otocima, ističući uglavnom njihove štetne posljedice po okoliš i kulturni život lokalnih zajednica. Baldacchino tako smatra da je jedan od ključnih zadataka otočnih studija „razbijanje mita o otočnoj izolaciji“ (Baldacchino i Clark 2013:131). Drugim riječima, da bi nešto bilo „rajsko“, ono nužno mora biti bitno različito, izolirano, *Drugo* od svakodnevnog (u ovom slučaju kopnenog). Stavljanjem otoka u ovakav relacijski vakuum u potpunosti se zanemaruju složeni oblici njihove participacije u kopnenim i globalnim procesima, a upravo na ovim predodžbama o apsolutnoj izolaciji počivaju i metafore kojima se otoci reprezentiraju. Ovo „posebno stanje ili oblik postojanja“ otoka, između metafore i realiteta, otvorenosti i izolacije, izražava se terminom *otočnost* (usp. Baldacchino 2006:5, Cohen 2017:10, Minca 2000:390). Svjetionici u ovom pogledu nisu iznimka. Od 48 svjetionika na istočnom Jadranu, samo njih 11 smješteno je na kopnu. 15 svjetioničarskih zgrada nalaze se na rtovima velikih otoka, a preostalih 22 locirane su na hridima i malim otočićima na kojima su jedina građevina. Iako mogu pretpostaviti da bi iscrpnije istraživanje vjerojatno pokazalo da uslijed specifičnog ambijenta svjetionika, kojemu je izolacija glavni determinirajući faktor, čak i neki kopneni svjetionici pokazuju znakove otočnosti, ona je svakako najizraženija na ovim posljednjima. Nenaseljene hridi i otočići jednostavno se najbolje uklapaju u literarne i filmske koncepcije „pustog otoka“, a činjenica da turist na ovakvom mjestu boravi sam ili samo sa svjetioničarom garantira da će metaforičko tumačenje otoka koje on donosi sa sobom ujedno biti i *jedino*, tj. da ga lokalna zajednica ili eventualni drugi turisti neće dovoditi u pitanje. Također, korisno je spomenuti da je „otočnost značajnija što je otok manji“ (Cohen 2017:26). Mali udaljeni otočići podložniji su metaforičkim, pa tako i „rajskim“ interpretacijama upravo zbog svoje udaljenosti, izoliranosti i osjećaja samoće koji pružaju. Premda, barem u povijesnom kontekstu, malo što u

tolikoj mjeri upućuje na međuovisnost otoka i kopna kao velebno kameno zdanje izgrađeno na udaljenoj hridi.

Prema sindromu Balija...

Iako za sada vrlo izdašno puni državnu blagajnu, uznapredovali rast turističke potražnje danas intenzivnije no ikad suočava hrvatsko gospodarstvo s nekim infrastrukturnim i organizacijskim problemima. Ponajprije riječ je o pitanju *održivosti* turizma, problema koji se očituje na više razina: makroekonomskoj, gdje se dovodi u pitanje budućnost gospodarstva koje uvelike ovisi o ovoj nestabilnoj i trendovima podložnoj privrednoj grani; lokalnoj, vezanoj uz probleme narušavanja okoliša i kvalitete života lokalnom stanovništvu u popularnim turističkim destinacijama; te legislativnoj i organizacijskoj, pri čem je najveći problem omasovljenje dolazaka stranih posjetitelja koje za posljedicu ima pad atraktivnosti destinacije. Ništa od ovog, međutim, nisu ekskluzivno Hrvatski problemi. U svojoj studiji turizma na indonezijskom otoku Baliju Claudio Minca prepoznaje sličnu situaciju.

„Tijekom godina, turistički razvoj nekih takozvanih „zrelih egzotičnih“ destinacija zemalja u razvoju rezultirao je značajnom deterioracijom odnosa lokalnog stanovništva i turističkih masa zbog obostranog razočarenja, neispunjenih očekivanja i nesporazuma.“ (Minca 2000:390)

Pojam „zrelih destinacija“ pritom se odnosi na lokalitete s dugom tradicijom turizma, u azijskim zemljama često baštinjene još od kolonijalnog doba, koje su prošle kroz nekoliko faza turističkih teritorijalizacija. Premda je, u ovom smislu, Bali vjerojatno „zrelija“ turistička destinacija od Hrvatske obale, simptomi ovih problema počinju se osjećati i kod nas. Poskupljenje troškova života u popularnim turističkim sredinama, ljetne gužve na plažama i u gradovima, pretjerana gradnja na otocima, (izbjegavanje) ograničavanja broja posjetitelja u nacionalnim parkovima i starim gradskim jezgrama, prvi su znakovi pretvaranja hrvatskog priobalja u ono što Minca naziva *patološkim turističkim prostorom*. Situacija je ovo u kojoj je potrebno iznaći nove strategije kako bi se „zreli“ turizam „zaštiti i odvojio od svog vlastitog proizvoda, koji mu sada prijete uništenjem“ (Ibid. 392). Na Baliju, ova strategija za spas od samorazarajućeg djelovanja turizma zasnovana je na novoj vrsti turističke kartografije.

„Odgovor vrha tržišta suočenog s ovakvim 'patološkim' turističkim prostorom bio je gradnja 'skloništa', 'pročišćenih' turističkih otoka lišenih problema koje dugoročno prisustvo turista stvara“ (Ibid. 393)

Ovu pojavu fizičkog odvajanja destinacija *elitnog* turizma od nepovoljnog utjecaja lokalaca i drugih turista Minca naziva *sindrom Balijski*¹⁶. Ono što je pritom važno istaknuti je da u ovom slučaju pročišćenih turističkih 'meka' veza s realitetom otoka van otočnog *resorta* gotovo da i ne postoji. Metafora dostupnog otočnog raja ovdje je pretvorena u stvarni, fizički prostor lišen potencijalno štetnih vanjskih utjecaja. „Ovakvi prostori mogu, u teoriji, postojati bilo kad i bilo gdje: aluzija na vanjski svijet koja ih karakterizira pretežito je koreografske prirode.“ (ibid. 393)

Zanimljivo je u ovom kontekstu promotriti turistički najam svjetionika u Hrvatskoj. Iako je fizičko izdvajanje turista u slučaju iznajmljivanja svjetionika donekle slično Balijskom modelu, postoje i neke bitne razlike. Prvo, različito od Balijskih otočnih enklava stvorenih u proteklih nekoliko desetljeća, povijest Hrvatskih svjetionika neovisna je o povijesti turizma. Svjetioničarske zgrade osmišljene su tako da mogu biti dom obiteljima svjetioničara, pa iako se njihovim stavljanjem u turističku funkciju radi o izvjesnom *stvaranju* novih turističkih kapaciteta, riječ je zapravo o prenamjeni. Ovo nije samo važno napomenuti iz povijesnih ili faktografskih razloga, već i zbog toga što graditeljska infrastruktura od prije dvjesto godina bitno usmjerava i ograničava razvoj turističkih potencijala svjetionika, a činjenica da su registrirani kao kulturno dobro čini ih donekle imunima na daljnje izmjene.

Drugo, nisu svi svjetionici *elitne* destinacije, barem ne po pitanju cijena smještaja. Značajne su razlike u cijenama noćenja svjetionika koje drže privatni koncesionari i onih kojima upravlja direktno Plovput. Dok prvi u velikoj mjeri zbog bolje uređenosti i većeg troška privatnika postižu cijene koje možemo smatrati elitnima, svi Plovputovi svjetionici kategorizirani su s tri zvjezdice, i njihov najam nije znatno skuplji od najma apartmana na atraktivnim obalnim destinacijama.

No unatoč ovim razlikama, svjetionici u hrvatskom turizmu i Balijski *resorti* o kojima piše Minca pokazuju i jednu ključnu sličnost. Riječ je, naime, o tome da opstanak i jednih i drugih

¹⁶ Premda je termin skovan usljed istraživanja na ovom indonezijskom otoku, kasnije je primjenjen i na neke druge havajske i polinezijske otoke.

ovisi o uspješnosti implementacije i očuvanja metaforičkih značenja u realnom otočnom prostoru. Izolacija, koja je pritom presudni faktor, na Baliju je strogo regulirana i organizirana od strane vrha tržišta, dok je u slučaju svjetionika relativno spontana i zasnovana na specifičnoj geografskoj pozicioniranosti i povijesnom kontekstu.

Da je metafora pustog otočnog „raja“ ključan faktor za turistički uspjeh svjetionika moguće je prepoznati i u nekim propagandnim materijalima kojima se oglašavaju:

„Ljeto nam uvijek nosi radost godišnjeg odmora. Većina nas je iskusila veselje, ali ponekad i napornu vrevu koju nosi turistička sezona na Jadranu. Gužve na plaži, borba za mjesto u hladu, pretrpan kafić ili restoran te puni smještajni kapaciteti, samo su neke od stvari koje nam mogu umanjiti radost uživanja u mnogima najdražem dijelu godine. Jeste li ikad sanjali o drugačijem odmoru? Odmoru daleko od svega, na osami, na mjestu koje je potpuno drukčije od tipičnih hotela, hostela i apartmana...Čarobna mjesta o kojima govorimo su svjetionici... Kupanje bez uljeza, gradelanje ribe koju ste sami ulovili, druženje uz gitaru do kasno u noć i buđenje s pogledom na pučinu... Treba li vam više od toga?“¹⁷

„Totally romantic and luxurious, very private and looking at the open sea...If you want a special, different, romantic, get-away-from-all vacation, than this is the best place for you!“¹⁸

„Breathtaking view, just 10m from the sea with a private beach, family and pet-friendly, nature all around; it's an amazing and well hidden lighthouse that is a real treasure; a different kind of vacation, where you will completely relax and enjoy.“¹⁹

Osama, skrivenost, ljepota prirode, čarobnost, „drugačiji“ odmor koji se u gornjim redcima nudi turistima toliko je privlačan upravo zato što se u velikoj mjeri oslanja na idealiziranim slikama života na pustom otoku. Sam svjetionik, njegova povijest i graditeljska baština ovdje su u drugom planu. „Mogli bismo ih nazvati i 'nadmjesnim rajevima', hedonističkim samodostatnim 'otocima', odvojenim od otočnog okruženja koje je izgubilo svoje rajске osobine“ (Minca 2000:393).

¹⁷ <https://www.jutarnji.hr/domidizajn/inspiracije/ovo-su-hrvatski-svjetionici-za-najam/3440318/>

¹⁸ <https://hr.airbnb.com/rooms/897817>

¹⁹ <https://hr.airbnb.com/rooms/4842813>

Zaključak: svjetionici - mjesta imaginacije

Dva stoljeća duga povijest svjetioničarske službe na istočnom Jadranu odvijala se u tri prepoznatljive faze, mahom određene pristizanjem novih tehnoloških dostignuća. Prva, koja je trajala od gradnje prvih svjetioničarskih zgrada pa sve do sedamdesetih godina i početaka automatizacije i daljinskog paljenja svjetla, bila je faza *obiteljskog* života na svjetionicima. S počecima implementacije automatiziranih svjetala ovaj model rada se dokida, pa je za drugu fazu karakterističan *smjenski rad* svjetioničara pojedinaca. Treća faza, kojoj je posvećeno najviše prostora u tekstu, počinje krajem prošlog stoljeća i traje sve do danas, a odnosi se na *turistifikaciju* svjetioničarskih zgrada i zanimanja svjetioničara. Turistički najam svjetionika promotren je u kontekstu uznapredovalog rasta turističke potražnje u Hrvatskoj, pri čem je kao ključ uspjeha ovog procesa predstavljena *otočnost* svjetionika, odnosno mogućnost da svjetionik posluži kao platforma za prikupljanje metaforičkih značenja. Metafora otočnog „raja“, duboko ukorijenjena u podsvijesti Zapada, najprimjenjivija je na male, udaljene hridi i otočice koji zbog svoje dislociranosti najviše nalikuju filmskim i literarnim koncepcijama „pustog otoka“. Izolacija kao ključan činitelj ambijenta svjetionika turistima se nudi u obliku pozitivne isplanirane, *slobodnjačke* osamljenosti koja u kontekstu zasićenog turističkog tržišta postaje vrlo atraktivna. Ovaj turistički eskapizam predstavljen je kao jedan od prvih simptoma razdvajanja različitih turističkih teritorijalizacija, odnosno stvaranja elitnih turističkih enklava u patološkom turističkom prostoru, procesa u literaturi nazvanog *sindromom Balijske*. Premda se u punom smislu ovaj koncept ne može primijeniti na turistički najam svjetionika, jer nisu svi elitne destinacije niti je svrha njihove gradnje bila turistička, činjenica da su smještajni kapaciteti svjetionika nerijetko rezervirani i po nekoliko sezona unaprijed svjedoči o snazi i važnosti otočnih metafora za hrvatski turizam.

Literatura:

GAŠPAR, Jurica. 2017. *Legende svjetla: priče hrvatskih svjetionika i njihovih duša – svjetioničara*. Samobor: Lux Mediterraneum

BALDACCHINO, Godfrey. (2007). „Islands as novelty sites“. *Geographical Review*. Vol. 97, No. 2, pp. 165-174.

- COHEN, Erik. 2017. „Prema konvergenciji turizma i otočnih studija“. *Acta turistica*. Vol. 29. No 1. p.p. 7-31.
- PERIŠIĆ, Mate et al. 2010. „Sanacija svjetioničarskih zgrada i njihovo valoriziranje kroz komercijalne djelatnosti“ *Ekonomski vjesnik*. Vol. 23. No. 1. p.p. 170-179.
- MINCA, Claudio. 2000. „The ‘Bali Syndrome’: The explosion and implosion of ‘exotic’ tourist spaces.“ *Tourism Geography*. Vol. 2, No. 4, pp. 389-403
- BALDACCHINO, Godfrey i E. Clark. 2013. „Islanding cultural geographies“. *Cultural Geographies*. Vol. 20, No. 2, pp. 129-134.
- ŠERIĆ, Neven. 2004. *Kamena svjetla: priče i legende o jadranskim svjetionicima, o mjestima na kojima su izgrađeni, i o njihovom podmorju*. Split: Marjan tisak
- SENNET, Richard i M. Foucault. 1981. „Sexuality and Solitude“. *London Review of Books*. Vol. 3. No.9. p.p. 3-7.

Elektronički izvori:

<https://hr.airbnb.com/rooms/4842813>

<https://hr.airbnb.com/rooms/897817>

<https://www.jutarnji.hr/domidizajn/inspiracije/ovo-su-hrvatski-svjetionici-za-najam/3440318/>

<https://knoema.com/atlas/topics/Tourism/Travel-and-Tourism-Total-Contribution-to-GDP/Contribution-of-travel-and-tourism-to-GDP-percent-of-GDP>

<https://www.jutarnji.hr/biznis/financije-i-trzista/hrvatska-je-svietski-rekorder-po-udjelu-turizma-u-bdp-u.-evo-zasto-to-nije-dobro/4708379/>

TOURISTIC CONTEXTUALISATION OF CROATIAN Lighthouses

(Summary)

This paper addresses the topic of touristic renting of the lighthouses on the eastern Adriatic shore in the context of two centuries of lighthouse keeping service in this area. The „islandness“ of the lighthouse will be presented as the key element in this process, referring to its capability to withstand metaphorical meanings that expose themselves to the tourist in a real place of the lighthouse. The first part of the paper gives an overview of the historical context of lighthouse building and organising the first services in this area, and the second part deals with the interpretation of data about lighthouse renting in the theoretical framework of island studies.

Key words: islandness, lighthouse, tourism